

بررسی جنبه‌های بلاغی در دیوان شعاعی قاجار

زهرا جلیلی^۱، یوسف نیک روز^۲^۱ دانشگاه یاسوج، zahra.jalili36936@gmail.com^۲ دانشگاه یاسوج، Ynikrouz@mail.yu.ac.ir

چکیده

محمدحسین بن عیسی دولوبیگر بیگی متخلص به "شعاعی" از شاعران عصر قاجار است. دیوان شعاعی قاجار شامل مثنوی‌های "مصیبت نامه" و "مختارنامه"، غزلیات و قالب‌های دیگر همچون قطعه، قصیده، ترجیع بند، ترکیب بند، رباعی و ... است و در مجموع حدود هفده هزار بیت می‌باشد که آن را در دوره بازگشت ادبی سروده است؛ به همین دلیل در مثنوی‌هایش بیشتر به تقلید از شاهنامه فردوسی و در غزلیات از سعدی و حافظ پیروی کرده است.

در این مقاله به بررسی سطح ادبی دیوان شعاعی قاجار پرداخته شده، زیرا آرایه‌های ادبی یکی از مهم‌ترین عوامل مخیل شدن کلام و تولید شعر است و همچنین با بررسی عناصر ادبی می‌توان به سبک خاص شعری شاعر پی برد.

آرایه‌های ادبی دیوان شعاعی، از وجوه آرایه‌های لفظی و معنوی که شامل بدیع و بیان می‌شود؛ مورد بررسی قرار داده‌ایم.

زبان شعری شعاعی ساده و روان، تعدد جملات کوتاه (تعدد فعل) در یک بیت، تشبیهات محسوس، استفاده مناسب از انواع صورخیال از جمله خصوصیات سبکی شعر شعاعی قاجار می‌باشد.

واژه‌های کلیدی

دیوان شعر، بلاغت، بیان، بدیع، شعاعی

مقدمه

نگاهی به شعر در عصر قاجار: «نهضت بازگشت ادبی دو شاخه اصلی دارد؛ اولی قصیده‌سرایی به سبک شاعران کهن خراسان و عهد سلجوقی، دوم غزل‌سرایی به سبک عراقی یعنی تقلید از حافظ و سعدی، مضمون اصلی شعر شاعران این دوره در دو حوزه قصیده و غزل، مدح بوده است. زیرا سلاطین قاجار که خود را با سلاطین غزنوی و سلجوقی مانده می‌دانستند از شاعران، قصاید مدحی انتظار داشتند.» (شمیسا، ۱۳۸۲: ۳۰۶)

سعید نفیسی در مقدمه دیوان فروغی بسطامی در مورد وضعیت شعر در عصر قاجار بیان می‌کند: «عصر قاجار از لحاظ ادبیات از ادوار ترقی و کمال محسوب می‌شود. در این دوره چند تن از بزرگان شعر فارسی آثار جاودانی گذاشته‌اند که همیشه از شاهکارهای زبان فارسی به شمار خواهد رفت و با آثار گویندگان قدیم برابری خواهد کرد.» (نفیسی، ۱۳۵۷: ۸)

شعاعی قاجار دارای دیوان شعری است که حدود هفده هزار بیت است. متن اصلی دیوان شامل دو مثنوی "مصیبت نامه" و "مختار نامه" است که مصائب امام حسین (ع) و شهدای کربلا است، همچنین جنگ‌ها و خونخواهی‌های مختار را به صورت داستانی بیان می‌کند. بیشترین اشعارش در قالب مثنوی، در بحر متقارب مثنی محذوف سروده شده که قریب به یازده هزار بیت می‌باشد و پس از آن دیگر قالب‌ها از جمله غزل، قصیده، قطعه، ترجیع بند، ترکیب بند، رباعی و ... که حدود شش هزار بیت را در برمی‌گیرد.

این آثار همچون شاهنامه فردوسی با تحمیدیه، نعت رسول، منقبت ائمه، آفرینش مخلوقات و ذکر نکات اخلاقی و تربیتی و تعلیمی شروع شده است. البته ایشان به فراخور موضوع در جای جای متن اصلی نکته‌های تعلیمی و تربیتی بخصوص در مورد تربیت فرزند مطالبی را بیان کرده است.

با توجه به محتوا و اسلوب بیانش این اثر از حماسه‌های دینی و مذهبی شمرده می‌شود و در سرودن آن از شیوه فردوسی در شاهنامه پیروی کرده است. سبک شعری آن، دوره بازگشت است که برخی ویژگی‌های سبک خراسانی از قبیل کاربرد دو حرف اضافه برای یک مضمون، اندر به جای در، استفاده از "مر" برای تکمیل وزن شعر و ... به وفور در آن دیده می‌شود. زبان اثر شیوا و رساست و شاعر در بیان موضوعات خود از عناصر مختلف بلاغی بخصوص تشبیهات محسوس به محسوس و آرایه‌های بدیع لفظی استفاده کرده است.